

Saleh Eldar oğlu Bağirov
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
baghirovsaleh@gmail.com

MƏDƏNİ QLOBALLAŞMA VƏ DÖVLƏTDAXİLİ MÜNAQIŞƏLİLİK

Açar sözlər: mədəni qloballaşma, daxili münaqişələr, lokal mədəniyyət, demokratiya

Cultural globalization and intrastate conflict

Summary

Nowadays, the impacts of globalization are also noticeable in culture. For this reason, in addition to economic, social, and political confrontations, the increasing conflicts of nationalism within the state because of cultural globalization have been investigated in the present article. The possible consequences of the intersection of globalizing forces and local culture have been researched. The types of reactions to cultural changes associated with globalization and the responses of local cultures to them are analyzed.

Key words: *cultural globalization, internal conflicts, local culture, democracy*

Nəzəri baxımdan qloballaşma və daxili qarşıdurmanın əlaqəli ola biləcəyinə dair bir neçə arqument var. Buna baxmayaraq, bu mürəkkəb bir münasibətdir. Qloballaşmanın münaqişəyə necə təsir etdiyini izah etməyə çalışmaq bir çox amil və mexanizmləri nəzərə almağı tələq edir (4, s.4). Yapon əsilli amerikalı politoloq Frensis Fukuyama mədəni qloballaşma ideyasına meydan oxuyur. Xarici iqtisadi təzyiqlərə baxmayaraq, cəmiyyətlərin fərdi kimliklərini və mədəni dəyərlərini qorumağa meylli olduqlarını, nəticədə ölkələrin iqtisadi istiqamətlərini yönləndirdiklərini iddia edir. Bu, cəmiyyətlərin qloballaşma tendensiyasından təsirlənməyəcəyi anlamına gəlmir. Bununla yanaşı, milli mədəniyyətlərdə iqtisadi və siyasi ideologiyalardan irəli gələn bircinsliyə müqavimət göstərən dərin elementlər mövcuddur. Endemik mədəniyyətlərin pozulması, dünyanın iqtisadi və informasiya texnologiyaları güclərinin həddindən artıq istehlakını və hökumranlığını təşviq edən ümumbəşəri bir mədəniyyətlə əvəzlənəcəkdir (2, s.214). Filosof Coleman James kimi digərləri isə qloballaşmadan narazı olduqlarını dilə gətirirlər. Cəmiyyətlərin tarixləri ilə yadlaşmalarını və xarici dəyərlərə heyran olmalarını qeyd edir. Bu yeni dəyərlərin və inancların milli kimlikləriylə əlaqəsi yoxdur. Bu səbəbdən qloballaşma, ümumbəşəri vahidlik və hakim mədəniyyətin hökumranlığı naminə, beynəlxalq medianın möhtəşəm gücü ilə yerli mədəniyyətin ənənələrini və dəyərlərini zəiflədir (2, s.215). Bir çox insan üçün "xarici mədəniyyət" təhlükənin sinonimi halına gəldi. Bununla birlikdə, sosial və mədəni hərəkətlər də yerli kimliklərin və mədəniyyətlərinin məhv edilməsi əleyhinə baş qaldırmağa başladı (7, s.15).

Qloballaşmaya lokal reaksiya müxtəlif formalarda ola bilər: müqavimət və inkar. Ancaq bunlar mütləq deyil. Qloballaşmaya yerli mədəni cavablar da vacibdir (3, s.49). Amerikalı sosioloq Piter Berger mədəni qloballaşmanın dörd fərqli prosesi və fenomenini formalaşdırmışdır. Bunlar eyni vaxtda baş verir, bir-biri ilə əlaqədardır və yerli mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqədədirlər: a) McWorld mədəniyyəti və ya qlobal populyar mədəniyyət, b) Davos mədəniyyəti və ya beynəlxalq iş mədəniyyəti, c) Fakültə klubu beynəlxalq və ya dünya intellektual mədəniyyəti, d) Yeni dini cərəyanlar və ya populyar dini mədəniyyət.

Berger qloballaşan qüvvələrin və yerli mədəniyyətin kəsişməsində dörd mümkün nəticə hazırladı: 1) Yerli mədəniyyətin qloballaşan mədəniyyətlə əvəzlənməsi, 2) Qlobal universal mədəniyyətin yerli mədəniyyətlə sintezi, 3) Qlobal və yerli mədəniyyətlərin, ikisinin əhəmiyyətli bir şəkildə birləşməsə də birlikdə yaşaması, 4) Güclü yerli reaksiya ilə qlobal mədəniyyətin rədd edilməsi (3, s.50).

Konkret olaraq qeyd etmək vacibdir ki, *iqtisadi, sosial və siyasi* inteqrasiya münaqişələrə fərqli təsir göstərə bilər (4, s.4). Müxtəlif müəlliflər, qanunun aliliyi və siyasi sabitliyin bərqərar olması üçün iqtisadi inkişafın xüsusilə vacibliyini vurğulamışlar.

İqtisadi ölçü. Münaqişənin iqtisadi inkişafı əlaqəsini nəzərə alsaq, bu arqument iqtisadi qloballaşmanın dolayı yolla vətəndaş müharibəsi riskini azaltmağa kömək edə biləcəyini göstərir. Əslində milli iqtisadiyyatın dünya bazarına açılması, çoxsaylı ölkələrdə daha çox bərabərsizliyə səbəb oldu. Bəzən, iqtisadi bərabərsizlik sosial qarşıdurmanın əsası kimi qəbul edilir. Yüksək səviyyəli məkan bərabərsizliyi resursların ərazi bölgüsü ilə bağlı daxili qarşıdurmalara səbəb ola bilər, beləliklə ictimai və siyasi sabitliyi pozur. Bundan əlavə qloballaşmanın müsbət və mənfəi iqtisadi tərəfləri müxtəlif etnik qruplara fərqli təsir edir. İqtisadi inteqrasiyanın dərəcəsi etnik bərabərsizliyə daha çox təsir edir, bəzi etnik qruplar daha çox

qazanır, bəziləri isə az (4, s.5-6). Qlobalaşmanın müsbət aspektlərindən biri isə yerli iqtisadiyyat və mədəniyyətə təzyiç göstərsə, bu prosesi imkana da çevirmək mümkündür (2, s.213). Qlobalaşmanın təsirlərini proqnozlaşdırarkən, mədəniyyətlə iqtisadiyyat arasında əlaqə nəzərə alınmalıdır. Mədəniyyəti nəzərə alaraq müharibədən sonrakı Yaponiya və Almaniyanın iqtisadi uğurlarını qabaqcadan görmək olardı. Bir dövlətin iqtisadi inkişafına imkan yaradan mədəniyyətlərlə yanaşı, bəzilərini geri salan mədəniyyət də mövcuddur (8, s. 3).

Sosial ölçü. Qlobalaşmanın sosial ölçüsü də münaqişəyə təsir göstərə bilər. Sosial qloballaşma, ölkələr arasındakı mədəni məsafənin azaldılmasına kömək edir, beləliklə ideoloji platforma və bu iddiaları dəstəkləməyə meyli beynəlxalq auditoriya təmin edir. Bu şəraitdə azlıq qrupları, hüquqlarını inkar edən repressiv rejimlərə qarşı səfərbər olmaq üçün daha çox gücə sahib olmağa can atır və bu da şiddətli silahlı qarşıdurma riskini artırır. Ancaq xatırlamaq lazımdır ki, yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı, ərəb dünyasını sarsıdan son nümayişlər, etirazlar və vətəndaş müharibələrində müşahidə olunduğu kimi qiyamçıların səfərbərlik qabiliyyətini də artırır (4, s.6-7). Sosial qloballaşma suverenlik dərəcəsini zəiflədən bir anlayış kimi qəbul edilə bilər. Sosial qloballaşma inkişaf etdikcə beynəlxalq təşkilatlar da daxil olmaqla, beynəlxalq cəmiyyət ölkələrə getdikcə daha çox müdaxilə edir. Bu müdaxilənin daxili ziddiyyət səviyyəsini azaltmaq üçün faydalı olacağı gözlənilir. Lakin beynəlxalq cəmiyyətin müsbət rolunu digər amillər kölgələyə bilər. Məsələn, hökumət əleyhinə olan qrup, İnternet vasitəsi ilə asanlıqla kütləvi qırğın silahları ala bilər və digər hökumət əleyhinə qruplarla əməkdaşlıq edərək münaqişə vəziyyətini daha da ağırlaşdırmağa bilər (5, s.6).

Siyasi ölçü. Nəhayət, siyasi qloballaşma müxtəlif mexanizmlər vasitəsi ilə daxili qarşıdurma hadisələri ilə də əlaqələndirilə bilər. Qlobalaşmanın bu ölçüsünün vacib bir tərəfi beynəlxalq iqtisadi və siyasi təşkilatların artan aktuallığı ilə bağlıdır. Bu təşkilatlara üzv olmaq üzv ölkələrin müəyyən azlıq qruplarının hüquqlarına qarşı repressiv qaydalar tətbiq edərək təhlükə altına almaq istəmir. Bu da öz növbəsində azsaylı qruplara çoxsaylı üstünlükləri təmin edir (4, s.7). Siyasi qarşıdurmanın mərkəzi məsələləri dəyişdi, ətraf mühit hərəkətləri, qadın hərəkəti, azlıqların azadlığı və digər həyat tərzini hərəkətləri artdı. Özünü ifadə etmək dəyərinin vacib cəhətlərindən biri onların gender bərabərliyinin artması ilə sıx əlaqəlidir. İnkişafın post-sənaye mərhələsində, gender bərabərliyinə yönələn tendensiya modernləşmənin əsas məsələsinə çevrildi. Müəyyən edilmiş cins rollarının bu cür dəyişməsi, özünü ifadə dəyərlərinin artması ilə əlaqələndirilir və insan müxtəlifliyinə qarşı ayrı-seçkilik əleyhinə hərəkətlərin artmasına səbəb olur (6, s.142). Bundan əlavə, ÜTT, BVF və ya regional həmkarlar ittifaqları kimi beynəlxalq təşkilatlar tez-tez ABŞ və ya Avropa Birliyi kimi güc bloklarının strateji maraqlarını müdafiə edirlər. Buna görə də bu təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən qərarlar, aşağı və orta gəlirli ölkələrin daxili vəziyyətinə və iqtisadi göstəricilərinə təsir göstərə biləcək asimmetrik ticarət və maliyyə münasibətlərinə söykənir. Yuxarıda göstəriləni kimi, bütün bu amillər sosial ixtişaşlar və vətəndaş qarşıdurması potensialının izah edilməsində xüsusilə vacibdir (4, s.8).

Zəngin cəmiyyətlərin yoxsul cəmiyyətlərdən daha çox demokratik olmasına baxmayaraq, təkə sərəvət avtomatik olaraq demokratiyanı gətirmir. Əksi mümkün olsaydı, Küveyt və Liviya demokratiya modelləri olardı. Ancaq modernləşmə prosesi demokratiyaya uyğun mədəni dəyişiklikləri gətirməyə meyllidir. Uzunmüddətli perspektivdə demokratikləşməyə kütləvi tələblərin artmasının qarşısını almağın yeganə yolu sənayeləşməni rədd etməkdir. Uzunmüddətli perspektivdə demokratiyaya sadəcə institusional dəyişikliklər etməklə və ya elit səviyyəli manevrlər yolu ilə nail olmaq olmaz. Demokratiyanın yaşaması da adi vətəndaşların dəyərlərindən və inanclarından asılıdır (8, s.96). Etnik münaqişə və qloballaşma arasında daha birbaşa əlaqə vardır. Bir çox xalqlarda qlobal iqtisadi inteqrasiya iqtisadi cəhətdən üstünlük təşkil edən azlıqları zənginləşdirir, demokratikləşmə isə daha yoxsul etnik azlıqları gücləndirir (1, s.71).

Son onilliklərin bir çox konfliktini, milli dövlət formasının tətbiq olunduğu yerlərdə (məsələn, Sovet İttifaqının varis dövlətləri), millət qurma layihəsinin yarımçıq və ya keçid mərhələsində olduğu yerlərdə meydana gəldi (məsələn, İraq) (1, s.73). Yeni millətçilik həm böyük (Hind millətçiliyi, İslam və ya Avropadakı immiqrasiya əleyhinə) həm də, kiçik (yəni Xorvatlar, Abxazlar, Çeçenlər) mədəni homogenliyə üstünlük verir. Bu səbəbdən qapalı və müstəsna. Ancaq kiçik millətçilik, həm də yerli səviyyədə demokratiyanın inkişaf etdirilməsi və mədəni müxtəlifliyin qorunması ilə əlaqəli ola bilər (XM18. s.173). Paradoksal olaraq, siyasi hədəflərlə millətçilik bəzən regional sülh və firavanlığın birləşdirilən amil kimi çıxış edir. Bu zaman qlobal olmasa da, regional mədəniyyətlərin yüksəlməsinə zəmin yarada bilər. Ümumilikdə birbirinə yaxın dövlətləri, ümumi mədəni xüsusiyyətləri və ya "mədəniyyətlər ailəsi" əsasında birləşdirmək təşəbbüsü olaraq təyin olunan "Pan" millətçilik önə çıxmağa bilər. Bu cür millətçiliyin tarixi nümunələri arasında Pan-Türkçülük, Pan-Ərəbizm, Pan-Afrikaçılıq və daha az dərəcədə Pan-Latın Amerikasını var (XM4. s.186).

Mədəniyyətlərin necə və nə üçün dəyişdiyinə dair müxtəlif nəzəriyyələrə baxmayaraq, Pippa Norris və Roland İnghart insanların mədəni dəyişikliklərə reaksiya göstərmələrinin dörd yolunu qeyd edir: 1) Özünə senzura: baxışların əksəriyyətə zidd olduğu zaman susmaq, 2) Uyğunlaşma: tədricən dəyişikliyi qəbul etmək, 3) Geri çəkilmək: həmfikir insanların olduğu sosial qruplar tapmaq (bu da sosial mediada asandır), 4) Avtoritar Refleks: sürətli iqtisadi, sosial və mədəni dəyişikliklərin təhdid olduğunu hiss edən, qeyri-ənənəvi ictimai mənaları rədd edən, cəmiyyətdə, ənənəvi dəyərləri müdafiə etmək siyasi cəhətdən yanlış fikirlərini bildirməyə davam edən liderləri dəstəkləyən, həmfikir sosial mühafizəkar qruplar arasında yer tutmaq. Deyə bilərik ki, bu araşdırma qloballaşma dövründə millətçilik və mədəni dəyişiklik arasındakı potensial əlaqəni izah edir (10, s.54).

Qloballaşma bəzi yollarla müstəmləkəçi cəmiyyətlərə müstəmləkəçiliyin məhsulu olan asimmetrik mədəni münasibətləri idarə etməyə kömək edir (1, s.84). Qazaxıstanın mədəniyyətin qloballaşmasına reaksiyalarının əvvəllər keçmiş müstəmləkəçi mədəniyyətinə, daha sonra digər xarici mədəniyyətlərin təcavüzünə qarşı durduğu görülür. Bununla birlikdə, qloballaşma eyni zamanda yerli mədəniyyətin əhəmiyyətini qanuniləşdirərək, qanunvericilik üçün modellər təqdim edərək və beynəlxalq normalara uyğun olduqları təqdirdə bu fəaliyyətlərin qəbul edilməsini təmin edərək, bu prosesləri asanlaşdırır (1, s.88). Şri Lankada isə münaqişə ölkənin qlobal iqtisadiyyata qədəm qoyduğu bir vaxtda başladı, lakin qeyri-liberal demokratiyanın yaradılması nəticəsində gərginlik azaldı. Malayziyada qlobal iqtisadiyyata inteqrasiya böyüməyə və mədəni qarşılıqlı əlaqəni azaltmağa səbəb oldu. Aydın ki, iqtisadi liberallaşma, qeyri-liberal siyasət və mədəni münaqişə arasındakı əlaqə düzxətli bir əlaqə deyil (1, s.33). Demokratik olmayan dövlətlər arasında uzunmüddətli ortaq maraqların və dinc əməkdaşlığın olmamasının əsas səbəbi onların mədəniyyətlərinin könüllü olaraq müqavilə bağlamaq anlayışına yad olmasıdır. Demokratiyanın bütün təməli liberal müqavilə sisteminə əsaslandığı halda, qeyri-demokratik quruluşlar təsadüfi güc məhsuludur və bu səbəbdən ümumi maraqlar yaratmaq iqtidarında deyillər (9, s.51).

Mədəniyyətə sahib çıxan yerli insanlar isə siyasətə qarşılıqlı əlaqəni artırır, çünki çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə "kimlik siyasəti" rolunu artırır. Kimlik siyasətinin maraqlara əsaslanan siyasətdən daha çox qarşılıqlı əlaqəyə meyli olduğu deyilir. Maraqlar həssas və çoxsaylı olsa da, güzətlər etmək mümkündür, mədəni kimlik sabitdir və müzakirə olunmur. Kimlik qrupları nə qədər çox güc qazanırlarsa, digər mədəni qruplara bu mənbələri inkar etmək qabiliyyəti də artar (1, s.38). Buna görə də, qloballaşma və iqtisadi azadlığın birbaşa mədəni konfliktlərdə payı olduğunu təsdiqləmək çətindir. Diaspora mədəniyyətə sahibkarlarına verilən digər bir xarici dəstək mənbəsidir. Belə icmalar mədəni sahibkarlara münaqişə üçün səbəblər verdikdə şiddətli etnik qarşılıqlı əlaqəni artırır (1, s.40).

Bununla birlikdə, bir ölkə daxili qarşılıqlı əlaqəni yaxşı idarə etməsə, daxili qarşılıqlı əlaqə milli inkişaf üçün maneə yaradır. Çünki daxili qarşılıqlı əlaqəni milli inkişafa maneə olan əsas sosial problemlərə yönəldir. Bu diqqət, müxtəlif tərəflərin sonda həmrəyliyi və harmoniyayı təşviq edən bir dialoqa girmələrini təmin edir. Bu isə müsbət sosial dəyişikliyə səbəb ola bilər (5, s.2). Başqa sözlə, qloballaşma daxili qarşılıqlı əlaqəni azaltmaq üçün müsbət bir amildir, hökumət bunu nəzərə alaraq qloballaşmaya uyğun qurumlar qurmağa və tətbiq etməyə çalışmalıdır. Qloballaşma daxili münaqişə səviyyəsini azaltmaq üçün mənfi bir amildir, hökumət qloballaşmanın mənfi təsirlərini qarşısını alan münaqişə idarəetmə sisteminin qurulması üçün səy göstərməlidir. Ümumilikdə milli inkişafın daxili qarşılıqlı əlaqəni azaltmaq üçün çox əlaqəli olduğu vəziyyətdə, qloballaşmanın daxili qarşılıqlı əlaqəni azaltmağa təsiri barədə dövlətlər əsaslı araşdırmalar etməlidir (5, s.3).

Ədəbiyyat

1. Anheier, Helmut K, and Yudhishtir Raj Isar, eds. "Cultures and Globalization: Conflicts and Tensions (The Cultures and Globalization Series) (v. 1)." Sage, 2007.
2. Babran, Sedigheh. "Media, globalization of culture, and identity crisis in developing countries." *Intercultural Communication Studies* 17.2 (2008): 212-221. <https://web.uri.edu/iaics/files/18-Sedigheh-Babran.pdf>
3. Berger, Peter L., and Samuel P. Huntington, eds. *Many globalizations: Cultural diversity in the contemporary world*. Oxford University Press, USA, 2002, pp 374-385. <https://b-ok.asia/book/932181/76fd3c>
4. Ezcurra, Roberto, and Beatriz Manotas. *Does Globalization Promote Civil War?: An Empirical Research*. Departamento de Economía, Universidad Pública de Navarra, 2015, p 51. <https://core.ac.uk/download/pdf/78049481.pdf>
5. Hwang, Injae. "The impacts of globalization on internal conflict." Korea University, (2012), p 21. http://www.eai.or.kr/data/bbs/kor_report/epik2012_j3.pdf

6. Inglehart, Ronald F. "Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006." *West European Politics* 31.1-2 (2008): 130-146. DOI: 10.1080/01402380701834747
7. Kaul, Vineet. "Globalisation and crisis of cultural identity." *Journal of Research in International Business and Management* 2, no. 13 (2012): 341-349. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.677.6890&rep=rep1&type=pdf>
8. Landes, David, Lawrence E. Harrison, and Samuel P. Huntington. "Culture matters: How values shape human progress." Basic books, 2002, p 384. <https://b-ok.asia/book/2532084/a4d6cf>
9. Mozaffari, Mehdi. "Globalization, civilizations and world order: a world-constructivist approach." *Globalization and Civilizations*. Routledge, 2003. 38-64. https://pure.au.dk/portal/files/22273378/Globalisation_and_civilisation.pdf
10. Trail, Kelly. "Globalization, Immigration, and Cultural Change: Conditions that Predict Shifts in Nationalistic Attitudes." *Globalization* (2020). <https://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2905&context=dissertations>

Rəyçi: dos. C.Eyvazov

göndərildi 11.01.2021:

qəbul edildi 28.01.2021